

Egy eszmény múltba tűnése

PAPP ENDRE: GÖRÖMBEI ANDRÁS

Az új nemzeti alaptantervről szóló hírekben kitüntetett figyelmet kaptak az irodalmi kánont érintő – konzervatív szemléletű – frissítések, melyek beemelték az iskolai tananyagba az erdélyi költők (Reményik, Dsida, Áprily, Kányádi) és Szabó Magda mellett Herczeg Ferenc és Wass Albert nevét. Örömteli jelenség, hogy a média az irodalom (mint tantárgy) társadalomban betöltött szerepét a többi műveltségi területnél előbbre helyezi, talán az elsősorban humán műveltségű újságírók ízlését és érdeklődését tükrözve. A kiemelések és a megjegyzések is jelzik a magyar kultúra ma is érvényes megosztottságát, melyben a konzervatív–[poszt]modern vagy a népi–urbánus erővonalak mentén az irodalmi alkotások közvetlen társadalmi hatásainak is eltérő szerepet tulajdonítanak.

A kialakult vita cáfolja a látszólagos érdektelenséget, mely a tartalmas írói életművek befogadóit és értelmezőit veszi körül. Az egyetem és a közoktatás irodalomfelfogásának évtizedek óta tartó távolodása mostanában megszűnni látszik, amire jó példa az ifjúsági és gyerekirodalom népszerűsítő céllal is működő kutatóintézetként, önálló egyetemi szakként való megjelenése. Azonban a változásokhoz képest gyorsan elavuló kánon megújítását az irodalommal legmagasabb szinten foglalkozó szakemberek sem szívesen vállalják magukra, mintegy annak jeleként, hogy az egyetemi és akadémiai szintű irodalomtudománynak alig van köze a „hétköznapi” gyakorlathoz, annak eredményei ritkán tolmácsolhatók a „közrendű” befogadók számára is érthető módon. Pedig a korai olvasóvá nevelés elengedhetetlen ahhoz, hogy évekkel később is legyenek fogyasztói a műves kortárs irodalomnak. Jól jelzi ezt az egyik nagy biztosítótársaság mecenatúraprogramja, mely honlapján kész tanórai programokat kínál a díjazott kötetekhez.

Az olvasás széles körű, társadalmi szintű élményként elsősorban nem az elméletek egyetemi szintű alkalmazásával élhető meg, hanem az egyéni és közösségi létezés kérdéseit felvető olvasmányokat saját élethelyzetre, személyiségre és környezetre vonatkozó válaszokkal kiegészítő befogadással. Az irodalmi művek közösségi üzeneteit kiemelő „hagyományos” irodalomfelfogás egyik kiemelkedő egyénisége volt Görömbei András, akiről a Magyar Művészeti Akadémia kiadója megbízásából tanítványa és szerkesztőtársa, Papp Endre írt kapcsolatukból eredően személyes hangvételű portrét. A közvetlenség a bemutatott Kossuth-díjas professzor egyéniségéhez méltóan a magánéletet csak a legalapvetőbb tényekre szűkíti, mint például származása, mely a győri bencés gimnáziumba kényszerítette, s ahonnan megkapta a tanári motivációt az egyetemi magyar szakhoz.

Görömbei András tanári pályája és irodalomtörténetési életműve egyértelműen azt a konzervatív szemléletet követte és hirdette, mely szerint az irodalom „életelvű”, „létérdekű”, „cselekvő”, „életalakító lehetőség”, mely nemcsak az egyéni, hanem a közösségi, nemzeti önismeret eszköze is [21.]. A monográfia utolsó fejezete [*Egy eszmény múltba tűnése*] a többféle gyökerű kulturális válság megélését mutatja be. A fogyasztói társadalom értékválsága, a posztmodern gondolkodásból eredő

relativizálás és eszménynélküliség mellett a tragikus történelmi örökségünk és a rendszerváltozás morális válsága, a nemzeti egység alapjainak felszámolása és a megosztottság elmélyülése különösen érzékenyen érintették a „hazafias, szolgáló” mentalitású tanárt [176.]. Bár „részese volt az ezredvég nagy értelmiségi fellángolásának, amikor felcsillant a remény, hogy a kultúra szereplői befolyásolni képesek a magyarság sorsának alakulását [...], óriási csalódására rövid időn belül kiderült [...], hogy mindez illúzió” [182.]. Ebből az utolsó képből megközelítve, egy Don Quijote-alkatú, a nemzeti irodalom utolsó mohikánjaként eltávozott, kissé anakronisztikus hős képe rajzolódna ki, ha a pálya legfontosabbnak tartott monográfiáit ismertető tabló elolvasása nem éppen arra készítetné az olvasót, hogy ne csak a Görömbei által írt köteteket vegye újra elő, hanem a bennük bemutatott szerzőket is olvassa újra.

Papp Endre könyve középső harmadrészében egy recenzens alaposságával, kronologikus rendben veszi sorra Görömbei öt alkotóról írt monográfiáját. A Sinka Istvánról 1977-ben megjelent kismonográfia nem tudta ugyan elkerülni „a rendszer hivatalos emlékezetpolitikai ítélkezését” például Sinka antiszemizmusa megítélésében [77.], de éppen ideológiai szempontú háttérbe szorítottsága miatt volt bátor tett Sinkáról írni úgy, hogy egyrészt a népi írókhoz hasonlóan az ő műveihöz is nehéz volt hozzáférni, másrészt a leírtak évekkal később is vállalhatók maradtak. Sinka költészete származása miatt is közel állt a fiatal Görömbei Andráséhoz, és a prózai okok mellett – a nagy írók már „elkeltek”, a határon túliak még szóba sem jöhettek – a méltó emberi sorsért kiáltó mély emberi nyomorúság fogta meg a szerzőt [70.]. A fejezet címe [*Érték és fontosság*] is innen olvasva nyer értelmet. Az érték és a fontosság mind az öt bemutatott szerző esetében a közösségi felelősségvállalás attribútuma, mellyel a pályaképeket bemutató és a műveket elemző irodalmár is hitet tett saját értékrendje és felelőssége mellett. Görömbei András a közösségéhez és elveihez következetesen ragaszkodó írói magatartásnak és az ebből fakadóan a – nem egészen immanens módon – elkötelezett irodalmi alkotásnak az értékét és fontosságát hangsúlyozta minden elemzésében és monográfiájában.

A Nagy László költészetét bemutató kötetben sem csak a címben megjelölt költészet a téma, hanem „Nagy László mint egzisztáló individuum, és mint egy lírai korpusz létrehozója” [79.]. A paraszti-népi életvitelbe és a keresztény hagyományba belenevelődött költő életművének összefoglaló fogalmi „az organikuság és a szintézis” [80.]. E kötet bemutatása során kerülnek előtérbe először Görömbei András költészetfelfogásának jellemző vonásai, melyeknek közös pontja az esztétikumot és az erkölcsiséget összekapcsoló költői magatartás. A kultúra alaprétegeinek tiszta forrásából táplálkozó „bartókiság”, a hibákkal terhes jelennel szemben megjelenő, „káros hatásoktól megszabadító értékartomány” a régiséggel kapcsolódik össze [80.]. A természettel kialakított harmónia erőt ad, a szintézis pedig a kontinuitást szolgálja [81.]. Papp Endre a Nagy László-versek elemzésének tömörített bemutatásánál még a költő legismertebb versét is közli, éppen népszerűsége miatt feleslegesen – bár azt meg kell vallani, hogy a próza monotonitását üdítően töri meg a *Ki viszi át a Szerelmet*.

Itt merül fel legerősebben az irodalmi monográfiák irodalomtörténeti monográfiában való összefoglaló ismertetésének relevanciája. Egy ilyen tercier jellegű összefoglalónak lehet célja az évtizedekkel korábbi szekunder források felelevenítése, esetleg segítség az elemzések megértéséhez. Azonban Görömbei szövegei eléggé

könnyen olvashatók, mivel a szerző szem előtt tartotta azt a – kiadói elvárásokkal is egybecsengő – eszményt, hogy nem csak vagy nem elsősorban a szakemberek forgatják e népszerűsítő köteteket. A bemutatás irányulhatna arra is, hogy kritikus módon reflektáljon az irodalomtudósi életmű darabjaira. Ehhez képest azonban keveset idéz a kortársi kritikákból, illetve a saját megjegyzések is inkább összefoglaló és méltató jellegűek. A kritikai él háttérbe szorulásának magyarázata valószínűleg a tárgyalt téma és a professzor iránti tiszteletből ered. Ebben a tekintetben méltó módon illeszkedik a Görömbei-monográfiák módszeréhez, hiszen azokban is kimondottan erős a személyesség, akárcsak a határozott értékrend alapján kiválasztott témák tiszteletteljes, de szakmailag pontos megközelítése.

A Sinka-monográfia után bemutatott három alkotóval kapcsolatban kimondottan a közvetlen barátság adta a vizsgálat alapját. Görömbei Sütő András, Csoóri Sándorhoz és Nagy Gáspárhoz fűződő szoros kapcsolatát az azonos eszmények, értékrend és politikai magatartás alapozta meg. A róluk írt monográfiákban nemcsak esztétikai és erkölcsi hitvallását fogalmazta meg, hanem egyenesen magasztalta a szerzőket, megszüntetve a távolságot „az értelmezett jelentés és a kritikusai értéktudat között” [143.]. Mind a bemutatott szerzőknek, mind monográfusuknak közös alapelve, hogy „az irodalmat térben és időben meghatározott sorsproblémák foglalkoztatják” [102.]. Éppen ezzel a Görömbei Andrásról származó gondolattal kapcsolatban tűnik fel Papp Endre egyik szintetizáló jellegű megjegyzése: „A monográfus kísérő kommentárjai alkalmazkodnak ehhez a sajátossághoz, mi több, sok elvet és gondolatot asszimilál tőle. Szemléletük összeillik, szinte fedi egymást. Sütő András esztétikai gondolkodásában a nemzeti és morális követelmények nem állíthatók szembe az esztétikai értékekkel, állítja a könyv szerzője, s ezekkel a szavakkal tulajdonképpen önmagát is bemutatathatná.” [Uo.] A Sütő András-monográfia ismertetésének végén az összefoglaló is kénytelen túllépni az irodalom keretein, amikor arról ír, hogy Sütő 1986-tól kezdődő „rendkívül drámai harcát Görömbei András könyve még önmaga megszokott igényeihez mérten is kivételes pontossággal jeleníti meg” [112.]. Az első kiadás idején, 1986-ban erre még nem volt lehetősége, viszont a 2007-es második kiadásba már a szabad politikai véleménynyilvánítást tükröző gondolatok is bekerültek. Ennél a pontnál Papp Endre könyve mintha elengedné mestere kezét, és a *Heródes napjai* naplójegyzeteitől is elválik az a bekezdés, amelyben Románia második világháború utáni történelmét és Sütő szerepvállalásának főbb eseményeit foglalja össze. Ezen túl azonban Papp Endre elsősorban ismerteti a monográfiák tartalmát, elismerő összefoglaló mondatokkal utalva a szerző személyére.

Ez a tény természetesen semmit nem von le a kötet mögött álló munka értékéből, hiszen egy irodalomtudósi életmű feldolgozása – és akár pusztán ismertetése – önmagában is hatalmas teljesítmény. Bár azt is hozzá kell tenni, hogy egy körültekintőbb nyelvi lektorálás segített volna kiszűrni és javítani az elütéseket és vesszőhibákat. Imre László szaklektorként működött közre a kiadvány szerkesztése során, szakmai hibát nem is igen fedezhetünk fel a szövegben. A lektor munkáját éppen az észrevehetetlenség dicséri. Érdemes lenne a továbbiakban az ilyen jelentőségű kiadványoknál a Magyar Művészeti Akadémia rangjához méltó alapossággal elvégezni a szöveggondozást.

A Csoóri Sándorról szóló monográfiával kapcsolatban idézi Papp Endre azt az interjúrészletet, melyben Görömbei András kincsként említette, hogy Csoóri és Nagy

Gáspár barátja lehetett, és ez a tudat csak a feladat jelentőségét növelte. „Nekem belső szükségből kellett vallomást tennem az ő életművéről. Oly mély belső igényem volt az, hogy elmondjam, amit gondolok és érzek életművéről, hogy ez hatálytalanított minden egyéb akadályt.” [115.] Görömbei „természetes adottságként veszi, hogy írásai főszereplői éppen azért kerülnek ebbe a kitüntetett pozícióba, mert életművük olyan értékeket hordoznak [sic!], amelyek a tudós számára relevánsak, ezért foglalkozik velük behatóan” [uo.]. A „közös értéktudat” felismerésének a következménye „a személyes hang, az azonosuló közvetítés” [uo.]. Ezek után Csoóri pályaképének műnemek szerint csoportosított ismertetése is a méltatás hangján szólal meg. „Csoóri esszéi fejlődésregényként is olvashatók”, bennük „a korszerű nemzeti önismeret modellje” bontakozik ki [122.]. Az összegző szándékú *A magyar apokalipszis* című kötet szerzője „vissza akarja szerezni az irodalom elveszett »szentföldjét« a lét költői szemlélete számára, s az erkölcsi kötelesség szent betegségének jogáról szól” [125.].

Az eszmei azonosulás Papp Endre könyvének leggyakrabban visszatérő motívuma. Az utolsó monográfiáról azt írja a szerző: „nem túlzás kijelenteni, hogy Nagy Gáspár Görömbei András számára eszmeiségének egyik védjegyévé vált” [130.]. Nagy Gáspár verseinek elemzése elé Görömbei egy rendszerező áttekintést illesztett, olyan polémikus megjegyzésekkel, mint hogy a költészetet „a magyarság egzisztenciális műnemének tekintette” [134.]. A posztmodern irányzat főbb alakjairól elismerte, hogy hoztak kiemelkedő értéket, ám szerinte az „eltökélt redukció” irodalma „elszegényítte a költői világképeket, a költői személyiség korábbi gazdag intellektuális, morális és érzelmi tartományai helyére sok esetben egy elméleti teória igazolására szánt jelentéktelenségeket állított” [135.]. A saját eszményeivel szemben visszalépésnek tekintett lírai hang kritikája is eredményezhette elszigetelődését.

Papp Endre monográfiájának olvasása azokat az egyetemi emlékeket idézte fel, melyekben a kilencvenes években erőteljesen ható posztmodern elméletekre épített elemzések háttérbe szorították az alkotások személyes és közösségi létre vonatkozó üzeneteit. Az egyetemről kikerülő magyartanárok alaposan fel voltak vértézve ezen elméletek fegyvertárával, de alig kaptak arra vonatkozó módszertani útmutatást, hogyan tágítsák ki a szűken – tananyagként – vett üzenetet a következő nemzedékek számára is befogadható és értéként továbbvihető útravalóvá. Pedig a középiskolai irodalomtanítás természetes adottsága, hogy a még szintetizálni nem vagy alig képes tizenévesek elsősorban a rájuk vonatkozó erkölcsi, magatartásbeli mintákat tudják értelmezni olvasmányaikból, és ha lenyűgözi is őket a nyelvi szépség és bravúr, az elsősorban a szöveg szintjére koncentrál, a szöveget darabokra szedő elemzés legfeljebb a zsonglőrködés ügyességével ragadja magával az irodalommal beoltottakat. Görömbei András irodalomtudósi magatartása azonban példa lehetett azok számára, akik erre fogékonyak, és a nemzeti jelleget értéknek tekintik.

A Görömbei-könyv mintha a professzor hagyományos, konzervatív értékrendjének apológiájaként is szolgálna. Papp Endre kiemeli, hogy a „cselekvő” irodalmat értéknek tekintő hozzáállása mellett természetesen Görömbei András is ismerte és felhasználta azt az elméleti tárházat, amelyet mások olykor kizárólagosnak tekintettek. A rá jellemző megközelítési módokban azonban ezek háttérbe szorultak. Az *egzisztenciális tudomány* című fejezet három része összefoglalja Görömbei nemzeti irodalomszemléletének alapjait, melyek közül kiemelkedik Németh László hatása,

akinek „életművét Bibliájának, legnagyobb szellemi élményének nevezte” [38.]. A jellemzően témamegjelölő címekkel publikált, alapvetően leíró jellegű írásokban az alkotói személyiség és a felvetett létkérdések aktualitása kapta a fő hangsúlyt. Éppen a korszerűséggel kapcsolatosan merül fel a Görömbei-életmű egyik nagy kétsége is: „kérdéses az időtlen érvényességű értékállítás lehetősége, nem tételeződik [...] önelvű, »objektív« irodalomtudományi vagy eszmetörténeti igazságtételezés” [39.]. A Németh Lászlóról leírt gondolatok interpretálása mintha Görömbei Andrásról is szólna, amennyiben az utolsó fejezet múltba tűnt eszménye felől olvassuk. „Az egyén egzisztenciális gondja az értetlen és méltatlan emberi közeggel való szembenállása. Ez esetünkben az értelmiségi ember személyes tragikuma, akit semmibe vesznek, ezért igaza tudatában válik vesztesé.” [40.] Azt sajnos már nem érthette meg, hogy Nagy Gáspár is bekerült a Nemzeti Alaptantervbe. (MMA)

KOVÁCS GERGELY

Utazók

ULRICH ALEXANDER BOCHWITZ: *AZ UTAZÓ*, FORD. BLASCHTIK ÉVA; EDDY DE WIND: *AUSCHWITZ*, VÉGÁLLOMÁS, FORD. ALFÖLDY MARI

Giorgio Agamben magyarul 2019-ben megjelent *Ami Auschwitzból marad* című tanulmányát azzal kezdi, hogy bár a kutatásoknak köszönhetően a soáról szerzett történelmi tudásunk viszonylag kialakultnak mondható, a népiertás etikai és politikai vonatkozásáról mindez nem mondható el. Agambennek ez a könyve olaszul először 1998-ban jelent meg, s akkor azt írta, hogy a zsidók tömeges elpusztítása még aktuális téma. 2020-ban sem mondhatunk mást. Minden olyan politika, amelyben embereket nem egyéni tulajdonságaik alapján ítélnék meg, hanem aszerint a csoport szerint, amelybe véletlenül beleszülettek, ahogyan erre Primo Levi felhívja a figyelmet [*Akik odavesztek és akik megmenekültek*, 1990], magában hordozza a fasizmus jelentette veszélyt, és jogosan váltja ki a tiltakozást, a figyelmeztetést. A soá mindazzal együtt, ami megelőzte, mint afféle úgy-ahogy, mindig csak ideiglenesen kordában tartott rákos ösdaganat, a mélyben tovább dolgozik azon, hogy újabb és újabb áttéteket képezzen. Újra és újra az a feladat, hogy az áttétek képződését hol itt, hol ott állandóan megakadályozzuk.

Minden egyes írás, mely a soáról szól, legyen fikciós vagy nem fikciós mű, a halottak nevében [is] beszél, hozzásegít az emlékezéshez, és figyelmeztet, aktualizál. És itt megint Levi már hivatkozott művének mondata cseng a fülünkbe: „De akik odavesztek, akkor sem tettek volna tanúságot, ha toll és papír van a kezük ügyében, mert a pusztulásuk már a testi halál előtt kezdetét vette. A megfigyelés, az emlékezés, a mérlegelés és az önkifejezés képességét már hetekkel, hónapokkal a haláluk előtt elvesztették. Mi szólunk helyettük: a nevükben.” [104.] Minden ilyen könyv, még ha sokan úgy érzik, ezerszer ismételt történeteket mesél el újra, a soáról szóló hézagosságra ítélt tudásunkat egészíti ki fontos részletekkel. Az így szerzett tudás pedig hozzájárul ahhoz, hogy a jelent értelmezni tudjunk, felfigyeljünk arra a hangra, aminek a visszhangját halljuk a jelenben. A holokausztirodalomnak ezt a pedagógiai értékét kár lenne tagadni.